

Af Varde og Hjertings Historie.

Ved Overretssagfører Arne Sundbo, København.

(Slutning.)

Fanø og Mandø faar Privilegium paa at udføre Fisk.

Varde og Ribe havde fra gammel Tid (se foran) Eneret paa at forhandle og udføre Fisk fra de sydvestjyske Fiskelejer, men 1685 blev dette Privilegium ophævet for Fanø og Mandø, der fik Bevilling til selv at udføre de Fisk, der fiskedes fra Øerne.

Peder Madsen, der 1677 havde gaaet saa energisk til Værks overfor Smugleriet paa Fanø, maatte 8 Aar efter finde sig i at blive afsat paa Grund af Uduelighed. Han fik ikke Smugleriet standset.

Der indkom i de 8 Aar fra 1676—85 slet ingen Told paa Ølandene, og det gjorde Rentekammeret betænkeligt I en Memorial²²) fra Kammerets Assessorer indberettede de den 28. Februar 1685 dette til Kongen og tilføjede, at der før 1676 kun indkom en ringe Told af Fisk, men intet af Varer, og at Indbyggerne begik betydelige Toldunderslæb. (Indberetningen er gengivet som Motiver til det følgende aabne Brev.) Rentekammeret anbefalede derfor, at Øerne fik Paalæg om at fortolde deres Fisk i Ribe, mod at de til Gengæld fritoges for *Sandtolden*, samt at Toldinspektøren paa Ølandene, *Peder Madsen Frisch*, blev afsat og erstattet med en anden, *Rasmus Mikkelsen*. Thi det var mere end kendeligt, at *Peder Madsen* ikke har

forestaaet sin Forretning saa forsvarligt, som han burde, da han Vinter og Sommer har opholdt sig og boet i Ribe og ikke paa Øerne.

Kongen bifaldt ved Resolution af 18. April 1685 denne Indstilling og den 26. April udstedtes et aabent Brev, der lød saaledes:²⁾

Vi, Chr. den Femte, af Guds Naade Konge til Danmark, Norge, de Venders og Gothers, Hertug udi Slesvig, Holsten, Stormarn, Dytmersken, Greve udi Oldenborg og Delmenhorst, gør alle vitterligt, at saasom vi allernaadigst er kommen udi Erfaring, hvorledes Indvaanerne paa vore Ølande Fanø, Sønderho og Mandø under Riberhus Amt uden nogen af os derpaa havende sær Privilegium og Tilladelse ikke alene indfører til Ribe, men endog udfører til Husum, Hamborg og andre fremmede Steder deres Fartøjer og Skibrumme fulde af saltet og tørret Fiskevare foruden at anmelde sig paa Ribe Toldbod, vores Told og Rettighed saa vel som Lastpenge af deres Fartøjer og Skibrumme at erlægge, derhos og er ikke uden Mistanke, at de ved samme Lejlighed fra Hamborg og andre Steder undertiden med dennem tilbagefører adskillige Varer, hvoraf og vores Told og Rettighed burde betales, som Vin, Salt og andet deslige, som paa visse Maader og Steder er forbuden at indføres.

hvorfore vi til sligt at forekomme allernaadigst vil have anordnet og befalet, saasom vi og hermed anordner og befaler, at Indbyggerne paa bemeldte vore Ølande, naar de med deres *Fisk eller anden Landsens Vare inden eller uden Riget* dennem agter at begive, saa skal de med deres Skiberum og Fartøjer, være sig lidet eller stort, anmelde dennem ved vores Toldsted udi Ribe og der vores Told og Rettighed efter Toldordinancen deraf erlægge og klarere *under Fartøjets og Varernes Konfiskation*.¹ Ligesaa skal af alle de Varer, som fra fremmede Steder paa Ølandene ind-

¹ Man lægger Mærke til den strenge Straf, ellers blev kun Varerne konfiskeret.

føres (saa vidt som ej er mod Toldordinance og udgangne Forandringer) paa lige Maade Tolden ved bemeldte Ribe Toldsted erlægges og betales,

hvorimod vi af sær Naade allernaadigst herefter vil have Indbyggerne paa bemeldte Ølande befriet og forskaanet for den *Sandtold*, som de hidindtil en Gang om Aaret til vores Amt Riberhus givet haver.

Hvorefter Vedkommende sig allerunderdanigst haver at rette.

Givet paa vores kgl. Residentz udi København den 26. April 1685.

Under vort Signet

Christian.

Dermed blev altsaa ogsaa den ældgamle Afgift *Sandtolden*, der tillader os gennem Lensregnskabet at følge Vesterhavsfiskeriets Historie (og Tilbagegang) helt fra 1537, ophævet. *Sandtolden* var dog engang en meget betydelig Indtægt. Rentekammeret skriver i sin Indstilling, at det ikke har kunnet faa oplyst, hvor stor denne Afgift har været efter Krigene (1660), da Feltherren *Hans Schack* og senere hans Søn *Otto Didrik Schack* efter 1660 havde Amtet som Len uden Regnskab; men 1654 betaltes *Sandtolden* paa Fanø med Fisk til en Værdi af 60 à 70 Rgd. Afgiften blev 1669 af *Schack* fastsat til et bestemt Antal Fisk pr. Baad efter Baadens Størrelse: 1000, 500, 250 Stk. eller endnu mindre.

Dette aabne Brev, der tog al muligt Hensyn til Fanø-Fiskernes Tarv, var et betydeligt Privilegium, og blev det Grundlag, hvorpaa den store Fanø Skibsfart siden voksede op. Efter Aarhundredskiftet erobrede Fannikerne nemlig for en stor Del den gamle Handel med sorte Potter og Transporten af Tørv og Korn til Vesterhavserne, saaledes at de allerede omkring 1720

drev en livlig Kysttrafik med Baade. I Praksis blev Privilegiet et Dække for store Smuglerier, der intet Sted blev drevet livligere end ved Fanø og Kysterne overfor.

Peder Madsen Frisch protesterede mod sin Afsættelse og fik baade Stiftamtmand *Speckhans* og Tolder *Hausmanns*¹ Attest for god Tjeneste, men 30. Juni maatte han alligevel overgive Fanø Toldvæsen til *Rasmus Mikkelsen*, og en Protestskrivelse af ²⁵/₈ til Rentekammeret²) skaffede ham intet.

Frisch, der døde 1709 i Ribe som Overformynder og rig Handelsmand, blev Stamfader til den endnu levende Slægt *Fridsch*. Hans Søn *Mads Pedersen Fridsch* († ²/₅ 1720) blev Raadmand i Ribe ²⁸/₄ 1719. Dennes Søn var Borgmester *Peder Madsen Fridsch* (Raadmand ¹⁷/₈ 1736, Borgmester ⁹/₈ 1749, død 1788). En Søn af Borgmesteren var Stiftsfysikus i Ribe *A. F. Fridsch* († 1807) og Deputeret i Rentekammeret *Mads Fridsch* († 1812).

Rasmus Mikkelsen, der efterfulgte *Peder Madsen Frisch*, fik som denne en Gage af 50 Rgd. om Aaret, men havde Titlen af Visitør (Inspektørerne var en Slags

¹ *Friedrich Hausmann*, Søn af en Bremer, Amtsforvalter *Daniel Hausmann*, Steinborg Amt, og *Margrete Pape*, ved Fr. III. Moder til den kendte *Ulrik Fr. Gyldenløve* (Marie Grubbes Mand), Stamfader til Danneskjolderne, fik ¹/₇ 1670 Ekspektance paa Ribe Tolderembede, afløste ⁷/₁₁ 1680 *Dupont*, † ¹⁹/₄ 1689 efter at være bleven forbrændt ved Operahusets Brand i København ⁹/₄, gift 1) *Anna Margrete Noack*, 2) ²⁷/₄ 1688 *Anne Catrine Lund*, der efter hans Død blev gift med Amtsforvalter *Jens Christensen* og ved ham var Moder til Brødrene *Hein*. Hun † 1693. Hausmann var titulær Ritmester.

Efter ham blev ²⁷/₄ 1689 *Andreas Lund* Tolder og ²⁸/₁ 1696 *Jep Pedersen Eenholm* († 1716).

betydeligere Visitører, der førte Opsyn med Fortoldningen, ikke selv foretog denne) og var paa Fanø ogsaa under Kruse. Han fik Bestalling $^{24}/_4$ 1685 (efter den kgl. Resolution af $^{18}/_4$ s. A.), men $^{25}/_2$ 1696 blev *Oluf Justsen* (Toldbetjent i Ribe $^{29}/_1$ 1684) ansat i hans Sted. Rasmus Mikkelsen fik dog paany Embedet $^{23}/_3$ 1697 og døde 1718. Hans Efterfølger var *Christian Frederik Petersen* († 1743). De boede begge i Sønderho.

Før Enevælden var det som en naturlig Ting tilladt Øboerne at drive Sejlads, og i Toldloven $^{1}/_6$ 1672 hed det: „Hermed er det og dem paa Limfjorden, Issefjorden og andre Indvige, som ved *Ringkøbing*, i Danmark, hvor Toldstedet ved Udløbene forordnet er, *item dem, som bor paa Øerne*, tilladt med *smaa Fartøjer og Pramme at sejle op og ned ad Fjordene og til hvad Købstad i Riget dennem lyster med de Varer, som falder i Landet*, foruden at anholdes eller være forpligtet deres Varer til en eller anden af *næste* Købstæder eller paa de forordnede Toldsteder ved Udløbet af Fjordene at sælge, losse eller lade, dog ikke at sejle med noget mellem Rigerne uden at have angivet sig paa de forordnede Toldsteder, som før er meldt.“

Denne Ret til Smaasejlads (ikke til Udlandet) ophævedes helt ved Plakaten 4. Sept. 1680, men ved Toldloven $^{12}/_2$ 1683 fik Øerne og Fjordboerne dog atter Tilladelse til Sejlads, men kun indenfor samme Provins. Denne Bestemmelse standsede, hvis den skulde have været overholdt, al Fanø Sejlads, da Provinsen Jylland af Fanøs Opland kun omfattede Ribe og Enklaverne, og Bestemmelsen i Toldloven af 1683 gøttog i alle følgende Toldlove. 1685 fik Fanø jo imidlertid for sit Vedkommende en Særstilling blandt Øerne

— for saa vidt angik Sejladsen med Fisk. Fannikerne oversaa tilmed ganske denne Indskrænkning.

Ribe og maaske ogsaa Varde maa imidlertid have klaget over Fanø. Thi ved kgl. Reskript af 24. Januar 1688 bestemtes det, at Privilegiet skulde ophæves^{a)}, og at Fanø og Sønderho Indbyggere [Mandø nævnes ikke her] skal være betænkt, deres Varer herefter, som forhen sædvanligt haver været, til næstliggende Købstæder, saasom Ribe og Varde, at føre og der sammesteds under behørig Tolds Erlæggelse forhandle og ingenlunde understaa dem paa fremmede Steder at udføre og sælge under behørig Straf.

Reskriptet angiver som Motivering, at „Fannikerne med stort Underslæb i vores Told og Rettighed i en og anden Maader skal kunne begaa, særdeles ved det, at de en stor Parti af egen Varer uden Angivelse [paa Toldstedet] kan udpraktisere og derimod Hamp og Jern, Staal, Hør, Tjære, Salt og andet, som de uforgængeligt der paa Landet behøver, hemmeligt fra fremmede Steder igen indfører.“ Med andre Ord: Fannikerne smuglede stadig.

Men overfor denne Beskyldning og Reskriptet indgav 19 Fiskere fra Fanø en Ansøgning, dateret *Fanø*, den Anno 1688 (uden Dato), og erklærede deri, at Beskyldningerne var Bagvaskelse, og lover, at de ingen Varer skal indføre. De beder om at faa Privilegiet tilbage. Hvad de behøver til Fiskeriet -- siger de --, køber de i Ribe, og de tilføjer, at det „af Arilds Tid aldrig har været dem forbudt at sejle med Fisk, som kan være et Par Rejser om Aaret, som vi fattige Folk ellers ved og kan have Levnedsmiddel af vort Fiskeri, som vi alene har det at nære os af, og er det enhver retsindig bekendt, at vi ikke [ellers] kan subsistere,

men maa Landet kvittere.“ Thi i Ribe kan Borgerne ikke overkomme at købe al Fisken.

Stiftamtmand *Speckhan*¹ attesterer Ansøgningens Rigtighed, særlig at Ripenserne ikke kan købe Fisken, (ogsaa Varde nævnes i denne Forbindelse i den senere kgl. Resolution) og anbefalede Ansøgningen. „Disse fattige Fiskere bor paa det ringe og nu næsten med Sand overløben Øland Fanø og Sønderho.“ De har intet at give og intet at sælge.

Rentekammeret anbefalede Ansøgningen i en Indstilling af 28. Juli 1688, for at Flaaden kunde have saa mange Mand som muligt; men Kongen henstillede Sagen til ny Overvejelse. Senere er der kommet et nyt (nu tabt) Andragende fra Fanø om Fritagelse for enten Told eller Konsumtion af Fisken og en Nedsættelse i Frihedspengene (Jordafgifterne), der var 200 Rgd. om Aaret, og Kammeret anbefalede 11. December 1688 ogsaa dette Andragende. Men Kongen henviste endnu en Gang Sagen til ny Overvejelse.

Imidlertid faldt dog den 26. Januar 1689 kgl. Resolution²⁹) i Sagen, hvorved det bestemtes, at Indbyggerne paa Fanø og Sønderho skal *nyde og beholde deres forrige Frihed med at sælge og udføre deres Fisk, hvor dennem lyster*. Ansøgningen om Fritagelse for Told eller Konsumtion og Nedsættelse i Frihedspengene blev afslaaet³). .

¹ *Frantz Eberhardt v. Speckhan*, Friherre, f. i Königsberg ³/₄ 1628, død i Ribe ²⁸/₁₂ 1697. Faderen var Officer hos Fr. III, allerede mens denne var Ærkebisp i Bremen. Sønnen kæmpede under Turenne i sin Ungdom, Major i den danske Hær 1657, ⁹/₁₂ 1661 Ceremonimester ved Hoffet, ²⁴/₁₀ 1670 optaget i dansk Adel, blev Oberst og ¹⁷/₁₂ 1681 Overhofmarskalk, ²⁶/₇ 1683 Gehejmeraad og Stiftsbefalingsmand i Ribe, ⁵/₆ 1684 hvid Ridder (*Hirsch*). Se iøvrigt *Biogr. Leks. og Fra Ribe Amt* 1912.

Denne kgl. Resolution af ²⁶/₁ 1689 sætter *altsaa atter det aabne Brev af 26. April 1685 i Kraft.*

Forordningen 28. Februar 1701 (ogsaa om Toldsvig ved Ribe) henviser i § 1 til den kgl. Resolution af ²⁶/₁ 1689, og *saaledes* — da senere Toldlove stadig atter henviser til denne Forordning — blev Privilegiet holdt i Kraft. Dog bestemte Forordn. 1701, at Visitøren paa Ølandene for at undgaa Smugleri hver Maaned i Fisketiden skulde affatte Ekstrakter over, hvor meget Salt der var indført til Fanø, og hvor meget hver enkelt havde liggende, samt hvor meget der var brugt til Fiskeriet.

Mandø, som stadig havde Privilegiet af 1685, synes ikke at have brugt det, og da Forordn. 1701 ikke nævner Mandø, maatte Privilegiet vel (?) betragtes som bortfaldet ved Tronskiftet 1699, da det ikke blev bekræftet af den ny Konge.

Toldloven 1. Februar 1797 frigav Fiskehandelen.

Hjerting, Ho og Oksby faar Bevilling til at drive Sejlads. — Vardes Kamp mod det opkommende Hjerting.

I 1680'erne tog Sejladsen paa Hjerting stærk Fart, og 1688⁸⁰) bestod Flaaden ved Varde Toldsted — det var nu kun enkelte Skibe, der ikke hørte hjemme i Hjerting — af 5 Smakker (12—2 paa 6—5 og 3 Læster) og 9 Skuder (2 paa 5, 4 paa 3 og 3 paa 2 L.) samt mærkeligt nok kun en enkelt Baad paa 1 Læst. Fiskebaade er klart nok ikke medregnet i denne eller Toldregnskabernes Lister. Der var 1688 ialt 14 Skibe og 1 Baad paa tilsammen 61 Læster. Listen har dog sikkert glemt nogle Baade, muligt fordi de ogsaa brugtes til Fiskeri.

Men blot 3 Aar efter (1691) tælles der 18 Skibe paa tilsammen 78 Læster og 12 Baade paa ialt 10 Læster, nemlig 10 Smakker (12, 4 paa 6, 5, 2 paa 3 og 2 paa 2 L.) og 8 Skuder (3 paa 5, 3 paa 3, 2 og 1 L.) Af Baadene var 6 paa $\frac{1}{2}$ Læst, 5 paa 1 og en enkelt paa 2 Læster.

Denne Flaade beskæftigede en ret anselig Skare af Sømænd¹. I 1688 opgives det⁸⁰), at alle Skibe paa 5 Læster og derover har Mandskab paa 3 Mand; det gælder selv det største paa 12 Læster. De andre, ogsaa Baadene, havde en Besætning paa 2 Mand. Det var 1688 en Skare paa 36 Mand, der saaledes var forhyret paa Skibene (Skipperne medregnet). Medregnet Pakhuskarle og andre i Land, Prammænd og Baadførere ved Kysten, kan man anslaa, at 40—50 Mand paa den Tid direkte har levet af Skibsarten, og 1691 var Tallet større.

Dertil kommer, at ved samme Tid har et lignende Antal hver Sommer søgt til Holland for at faa Hyre der. Da der nemlig 1692 var udkommet et Forbud mod Hvervning af Søfolk til fremmede Skibe, turde Skipperne ikke tage disse Udrejsende med, og de (Mænd og unge Karle) anmodede derfor Stiftamtmanden om at paalægge Skipperne at tage dem med. En af Ansøgningerne er dateret *Hjerting*, 7. Febr. 1693. Sømændene skriver deri, at de nu *paa nogle Aars Tid* har været udi Holland til Orlog og der søgt deres Brød, „saasom vi fattige Mænd forsaarsages højlig paa fremmede Steder at søge vort Brød, en Part til Hustruer og Børn, en Part til vores fattige Forældre

¹ Den $\frac{16}{2}$, 1697 fik en *Jesper Orum* Privilegium paa at oprette en Navigationsskole for Rømø og de andre Kongens deromkringliggende Ølande. (Reg.)

og Søkende deres store Udgifter, saa vi ikke her hjemme kan blive beliggende.“

Stiftamtmand *Speckhan*, der lod Andragendet gaa videre til Kancelliet og anbefalede det, oplyser, at de har været hjemme i Vinter, og at der fra Hjerting, Ho og Oksby er „ongefæhr 40 Personer, som begærer at udrejse.“ Et kgl. Reskript 18. Febr. 1693 til *Speckhan* giver da ogsaa Tilladelsen.

Antagelig er denne Skik, at søge „til Orlogs“, opkommet her i Vesterherred og Hjerting omkring 1670 — paa Før og Vesterhavsøerne begyndte den ca. 1614 — og har holdt sig, lige til Fanø midt i det 19. Aarhundrede fik saa stor en Flaade, at de unge kunde faa Hyre der. (Se Fra Ribe Amt 1916, S. 321.)

Fra ca. 1680 flyttede Skipper *Christen Pedersen Riisbøl*, der ejede en Smakke paa 12 Læster, fra Ringkøbing til Hjerting — 1670 overvintrede en Ringkøbingsmakke paa 10 L. der —, et Tidens Tegn. Riisbøl, hvis Skib 1685 blev kapret og indbragt til Dunkerque, spillede en ledende Rolle i Hjerting til sin Død (1740) og var en af Hovedmændene for Trankogeriet. Hans Sønner og Efterslægt boede i Hjerting, saalænge Byen betød noget for Sejladsen.

Varde, der siden 1660 havde ført en hidsig Kamp mod Hjerting, satte 1687 alt ind paa at faa Skipperne til at flytte til Varde, og Tolder *Taulow* støttede sine Bysbørn af bedste Evne. Men maaske opmuntret af Fannikernes Held i 1685 — indgav Skipperne i Hjerting og Ho en Ansøgning⁸¹, dateret *Hietting*, den 16. Januar 1688, hvori de andrager Kancelliet om Tilladelse til at drive Sejlads, da Tolderen og Borgmesteren i Varde [Thorsden] forlangte, at de skulde flytte til Varde og bo.

Om Skipperne havde haft Forstand derpaa, kunde de have henvist til Statistiken over Hjerting Handelsflaade, der opviste følgende Vækst (for 1688 og 1691 kunde de naturligvis ikke vide Tallene):

	Skibe	Baade	Drægtighed	
1670	9	9	40	Læster
1671	9	10	49 $\frac{1}{2}$	—
1674 og 77	11	6	54	—
1679	11	8	56 $\frac{1}{2}$	—
1682	8	9	42	—
1688	14	1	62	—
1691	18	12	88	—

Nu skrev Skipperne i deres Ansøgning bl. a.: „Som vi fattige Folk har vort Bo og Hjem paa kgl. Maj.s Grund og vi ej haver andet at nære os af end Fiskeri og Søen, som disse Steder ej fører andet med sig, saa om vi endelig skulde drives derfra (det vi dog underdanigst ej vil formode), kunde Stederne ej af andre bestrides end ved dennem, som skulde nære dem af Søen ligesom vi. Vi haver og, foruden at svare af vores Huse og Boliger Skat og Skyld som Bønder, svaret udi Varde By med Konsumtion, Skat og Skyld som Borgere og Skippere alt til den Ende, at vi ikke skulde blive draget fra vore ringe Boliger og Værelser.“ Ansøgningen er underskrevet af 8 Mand: *Søren Andersen, Bøi Knudsen, Christen Backensen, Christen Jensen Grønberg* (som synes at have skrevet Andragendet), *Hans Jakobsen, Ole Jensen, Mads Jensen* og *Hans Hansen*.

Samtidig sendtes der til Kancelliet fra *Ho* og *Oksby* en Ansøgning¹, dateret *Ousby*, den 22. Januar 1688

¹ Af 19 Underskrivere har de 11 selv skrevet deres Navn, 8 underskriver med Forbogstaver.

(to Dage før Fanø Privilegium ophævedes), hvori anmodedes om Tilladelse til at sælge Fisk i Hamborg og andre Steder: „Vi fattige Fiskere i Ho og Ousby — siger de — vil Varde Magistrat og Tolder, skulde være forpligtet til at sælge vor Fisk til Byen for, hvad de efter egen fri Vilje os derfor give vil. Det har aldrig af Arilds Tid været forbudt os at udføre Fisken til Husum og Hamborg efter at have fortoldet den. Vi kan sælge den paa et Par Rejser om Aaret og søger om, at vi, hvis vi ikke selv maa sejle med den, maa sende den med Skipperne, der er Borgere i Varde (!)“ [hvad de netop søgte om Fritagelse for at være].

Andragendet er underskrevet af 24 Mand, hvoraf 15 selv har skrevet deres Navn, 8 tegner Forbogstaverne, og 1 skriver sit Bomærke.

Varde satte sig imidlertid ogsaa i Bevægelse. Byfogden *Samuel Wielandt*¹ rejste til København og indgav, dateret *København*, den 13. Februar 1688, en Klage², der skulde modarbejde de to Ansøgninger.

¹ Varde Byfogder var efter Daniel Philipsen (se foran) ²⁰/₁ 1656 *Hans Lassen*, ²²/₉ 1665 *Oluf Pedersen Nederland*, ⁸/₇ 1673 *Samuel Wielandt*, ⁴/₁₁ 1690 *Andres Justesen*, ⁵/₄ 1701 *Peter Jensen Breitenberg*, ¹⁰/₃ 1723 *Christian Hjørning*, ¹⁸/₉ 1743 *Jens Pedersen Woydemann* (Byens sidste Borgmester), ⁵/₄ 1749 *Johan Krag*, ¹²/₅ 1758 *Johan Jakob Frausing*, ²³/₁₁ 1775 *Hans Frederik Bloch*, ⁷/₁₃ 1787 *Lauritz Fogtman*, ²⁵/₈ 1814 *Carl Gustav Rosenørn*, ²/₉ 1825 *Haagen Christian Astrup*, ¹¹/₄ 1827 *Andreas Claus Wedel-Heinen*, ²⁴/₁₂ 1842 *Theodor Marius Sofus Quistgaard*, ¹⁹/₁₁ 1847 *Olaf Stefani Stephensen*, ¹⁰/₄ 1854 *Jens Albrecht Frederik Bagger*, ³⁰/₉ 1880 *Christian Ludvig Lendrop*, ²⁵/₄ 1885 *Johannes Baptiste Ferdinand Hilarius Kalko*, ¹⁹/₄ 1899 *Ernst Christoffer Lorentz Drechsel*, ²/₅ 1905 *Jakob Scharschou Schjørring*, ¹⁸/₅ 1910 *Christian Henrik Friis Hattensen*.

Byfogden har naturligvis ogsaa personlig agiteret for Byens Sag.

Denne Byfogdens Klage fremstillede, hvorledes Proprietærer og Bønder i de 4 Herreder omkring Varde (Øster, Nørre, Vester og Skadst Herred) driver Forprang, opkøber Smør, Fisk, Flæsk, Voks, Honning, Huder og Talg hos Bønderne og sælger Hør, Hamp, Blaar, Beg, Tjære, Staal, Salt, Speceri (Urtekram), Vin og Brændevin, netop den Handel, Købstadmændene skulde leve af, og hvorledes en Del af Forprangerne tilmed er tidligere Borgere i Byen, har forladt denne og nedsat sig paa Landet for at handle. Byfogden henviser i Klagen til, at vel har Byen faaet kongelig Bevilling til at konfiskere Forprangsvarer i to Miles Omkreds (1608, fornyet 1663), men Forprangerne nedsætter sig netop udenfor dette Læbælte, og han andrager derfor om, at Varde maa faa dette Læbælte udvidet til at omfatte hele Oplandet, alle 4 Herreder.

Og dernæst — tilføjer Byfoged *Wielandt* — har Bønder og Fiskere ved Sønder- og Vesterside i Vesterherred sejlet med deres Fisk til fremmede Steder og regelmæssigt taget Varer (Hamp, Blaar, Staal, Beg, Tjære osv.) med hjem i Stedet for at købe dem i Købstaden, og ansøger derfor endvidere om, at de maa faa Tilhold om at føre deres Fisk til Varde (og anfører naturligvis, at dette lige var paalagt Fannikerne jfr. Reskriptet af ²⁴/₁ 1688).

Stiftamtmand *Speckhan*, der 8. Marts fik hele denne Bunke af Ansøgninger sendt til Erklæring, anbefalede at opfylde Skippernes og Fiskernes Ønsker og at bevilge Varde den ønskede Udvidelse af Læbæltet. Det hjalp ikke, at Magistraten i Varde under 13. April indgav to Klager over Forprangere og over Fiskerne

og Skipperne (ligelydende med Byfoged *Wielandts*). *Speckhan* advarer mod at tvinge Fiskerne og Skipperne ind under Varde og fastholder, at de *som af gammel Tid tilforn* bør have Lov til med deres Fartøjer Søen at søge og ved deres ringe Huse at blive, da de kun har ganske liden, ja snart ingen Sæd og Avl og ikke vil kunne eksistere, hvis det nægtes dem at sejle.

I en Betænkning af 18. Juli støttede Kommercekollegiet dette Amtmandens Standpunkt, idet Kollegiet mener, at Sejlads fra Hjerting ikke kan skade Varde, da Skipperne jo skal losse Varerne ved Toldstedet (Kollegiet gaar aabenbart ud fra, at Varerne da maatte komme til Varde, hvor Toldstedet var, men dette var jo forkert). Endvidere gik Kollegiet ud fra, at det drejede sig om gamle Friheder.

Det blev ikke fremhævet fra Vardes Side, hvilket Brud med alt gammelt en Tilladelse til Sejlads fra Hjerting egentlig vilde betyde. Det var Varde-Magistratens Fejl, at dette ikke blev oplyst. Nu gled det fra Fanø kendte Spørgsmaal om Fiskeudførselen i Forgrunden og overskyggede alt andet (Varde kunde rimeligvis ikke have Krav paa sit gamle Privilegiums Opretholdelse), og dette Spørgsmaal blev afgjort i Traad med Bestemmelsen af 1685 for Fanø. Ogsaa Stiftamtmand *Speckhan* har sikkert nærmest tænkt paa, at *Fiskerne* maatte have Tilladelse til at sejle deres Fisk til Holsten.

Alle disse Ansøgninger blev behandlet under et af Kancelliet. Den 27. Juli afsendte Stiftamtmanden en Forespørgsel med Gentagelse af sin Indstilling for at faa Sagen fremmet; men allerede 28. Juli blev Skippernes og Fiskernes Ansøgninger bevilget, og da man ikke ret var klar over Forskellen paa Retten til at

drive Sejlads og paa at udføre Fisk, blev *begge* disse Rettigheder tillagt baade Hjerting, Ho og Oksby, skønt Oksby alene havde søgt om Ret til at udføre Fisk, og Hjerting alene om Ret til at drive Sejlads.

Under 28. Juli 1688 udkom da Privilegiet som et aabent Brev, der lyder saaledes¹³⁾:

„Vi, Christian den Femte, af Guds Naade Konge til Danmark, Norge, de Venders og Gothers, Hertug udi Slesvøig, Holsten, Stormarn, Dytmersken, Greve udi Oldenburg og Delmenhorst

gør alle vitterligt, at eftersom vi allernaadigst fornemmer, at Bønderne og Indvaanerne udi *Hiettinge* og *Hoe* samt *Ousbye* Sogner under Riberhus Amt i vort Land Nørrejylland ikkun ganske ringe Sæd skal have, saa at de uden Søen og Sejladsen sig ej ernære kunde, da have vi efter derom allerunderdanigst gjorde Ansøgning og Begæring saavel som os elskelig Hr. *Frands Eberhardt von Speckhan*, Ridder, vores Geheimeraad, Stiftsbefalingsmand over Riber Stift og Amtmand over Riberhus Amt, allerunderdanigst indgivne Erklæring, allernaadigst for godt befunden at bevilge og anordne, saa og hermed bevilger og anordner,

at bemeldte *Hiettinge* og *Ho* samt *Ousbye* Sognes Indbyggere og Fiskere maa og skal herefter som tilforn udi deres havende Huse og Vaaninger, hvor de af gammel Tid skal have bygget og boet og endnu boer, fremdeles ved Stavnen ubehindret boendes bliver, og skal det dennem *derhos* og allernaadigst tilladt være herefter som udi forrige Tider ved Sejladsen og Søen at søge deres Næring, saa og med deres smaa Fartøjer deres Fiske og Varer *til fremmede Steder* hen-

føre og sælge, hvor de bedst ved og kan, dog at de dennem, saa ofte de indsejlandes vorder, paa forordnede Toldsteder angiver, der Tolden af indehavende Varer rigtig erlægges og sig ellers med Lossen og Laden og i andre Maader efter Toldrullen og andre des vedkommende Forordninger tilbørligen forholder.

Forbydende alle og enhver herimod, efter som forskrevet staar, at hindre eller udi nogen Maade Forfang at gøre. Under vor Hyldest og Naade!

Givet paa vort Slot København den 28. Juli 1688.
Under vor kongelige Haand og Signet.

Christian.

Dette aabne Brev konfirmeredes ^{13/8} 1700, ^{24/8} 1731 ^{5/8} 1747, ^{2/8} 1767 og ^{16/8} 1813, men ikke ved Tronskiftet 1839 og er da bortfaldet.

Det giver intet mindre end et Privilegium paa Sejlad til Udlandet, en Ret¹, der ved Forordningen af ^{28/1} 1682 var forbeholdt enkelte Byer, deraf 7 jyske, bl. a. Varde, Ribe og Ringkøbing. Denne Ret var meget værdifuld. Thi Handelen fulgte Skibene, og de saaledes begunstigede Byer fik dermed Eneret til al udenlandsk Handel. Dette Monopol udstraktes dog ved Rskr. ^{16/8} 1687 til alle Kystbyer og blev ved Rskr. ^{5/8} 1689 tilbagegivet alle Købstæder. Men Hjerting, Ho og Oksby Sognemænd hørte dog i godt halvandet Hundrede Aar til de privilegerede paa dette Omraade.

Hvad *Vardes* Ønske om Udvidelse af Læbæltet angik, blev det *ikke* direkte opfyldt. Ved Reskript til Stiftamtmanden af 28. Juli 1688¹⁴) paalagdes det ham

¹ *Skodborg* og *Vandfuld* Herreders Beboere fik 31. Jan. 1688 et lignende Privilegium til at sejle til Norge fra Bovbjerg og Harbøre. De to Herreder hørte ellers under Lemvig.

for hver Købstad at lade inspicere halvvejs til den næste, og da Varde havde langt til Ribe og Ringkøbing, fik det derved indirekte opfyldt sit Ønske, skønt det naturligvis havde været rarere at faa en selvstændig Ret end, at Amtmanden blot fik en Ordre. Desuden gik det Omraade, der skulde afpatrouilleres, langt ud over Byens Opland, hvad der yderligere har svækket Inspektionen.

Intet Under, at Varde var utilfreds. Det satte næste Aar Skipperne i Hjerting i Skat, som var der intet passeret, og da Skipperne fik Stiftamtmanden til at klage til Rentekammeret, og dette spurgte Magistraten i Varde om Mening, sendte Borgmester *Laur. Thordsen* og Raadmand *Laur. Baggesen* Kammeret en Skrivelse, dateret *Varde*, 8. Nov. 1689, der rent ud siger, at Fiskerne og Skipperne har *svindlet* sig til Privilegiet. Nogen Ret deri havde Magistraten.

Selve Skrivelsen er iøvrigt baaret af en saadan Harme og Fortvivlelse (den er uden Tvivl affattet af *Thordsen*), at den fortjener at blive gengivet. Det hedder²⁾ deri bl. a. — efter at Magistraten har kvitteret for Modtagelsen af Skippernes Klage over at være sat i Skat:

„Hverken fisker de og ej heller er de Bønder, som bruger Bondeavl, men bor ved Ladestedet i nogle velbygte Gadehuse, som er uden Ager og Eng, haver Skuder og Smakker, som de Aaret [rundt] besejler Holland, Hamborg og Norge samt andre Pladser [med] og er edsvorne Borgere i Varde, en Del siden Anno 1672, Hans Maj.' Forordning udgik, at ingen Skipper maatte bo paa Landet, men skal bo i Købstæderne og derpaa tage Borgerskab. Siden haver Mestedelen været her i Byen indflyttet, holdt Dug og Disk og altid svaret

deres Anpart Skatter med Byen, indtil næst afvigte Aar 1688 har de erlanget H. kgl. Maj.' Tilladelse, at de maa bo paa Landet, efter vrang Beretning, at de var Fiskere og Bønder, vil ikke svare længere som Borgere, ihvorvel de ikke har opsagt deres Borgerskab. De er lige med de Skippere og Borgere, som bor i Byen, med Køb og Salg inden Landet og uden Landet. Dersom det maa tillades dem paa Landet i Gadehuse at sidde *uden Skat*, derudi bruge Handel og Vandel, sejle og fare af Landet med Øksen, Korn, Smør, Flæsk og andre Varer og i Landet igen indføre Salt, Humle, Jern, Hør, Hamp, Tjære og andre fremmede Varer, som Borgerne og Skipperne her i Byen skulde nære sig af, saa at Hans Maj.s ringe Købstad derved endelig [til sidst] bliver ruineret, og dersom disse udenbys Borgere ikke skal skatte med Byen efter deres Borgerskab og Forpligt, saa er det venteligt, at de Skippere, som endnu i Byen bor og er tilbage igen [det var vist ingen. Forf.] flytter fra Byen, og en Del Borgere med, og sætter sig paa Landet, hvorefter Byens Huse staa ledige og nedfalder.“

Magistraten beder derfor ydmygt om, at de maa faa Tilhold om at flytte til Byen.

Assessorernes Resolution²⁾ af ¹⁶/₁₁ 1689 gik imidlertid meget forsigtigt ud paa, at Sagen er Kammeret uvedkommende, at Varde maa gaa til Kongen selv, hvis det har noget at klage over, men at Skipperne ikke kan beskattes, naar de ikke bor i Byen.¹

Dermed stillede Varde sig ikke tilfreds. Da der ⁹/₈ 1695 udkom en ny Forordning om Søfarten, og det

¹ Efter Ansøgning af 29. Jan. 1694 fra de to Raadmænd fik Varde den 10. Marts 1694 Bevilling til at afholde to Markeder, Onsdag før Midfaste Søndag og 8 Dage før Mikkelsdag.

deri atter indskærpedes, at Skipperne skulde bo i Købstæderne, uden at Hjerting, Ho og Oksbys Privilegium blev nævnt som en Undtagelse, lod Magistraten i Foraaret 1696 overfor Tolderen nedlægge Forbud mod at ekspedere Skipperne, før de var flyttet til Varde, og *Taulow* spurgte³⁾ 4. Marts Rentekammeret, hvad han skulde gøre. Men baade Amtsforvalter *Jens Christensen* og Amtmand *Speckhan* havde klaget over Varde, og Taulow fik Besked ($\frac{14}{8}$)³⁾ paa ikke at bryde sig om Forbudet, og Magistraten fik en Irettesættelseskrivelse. Ved samme Tid faldt der Dom i to Sager, Magistraten havde anlagt mod Skipperne i Ho og Oksby ved Vester Herred, hvor Byfoged *Andreas Justesen* var Dommer, og mod Hjerting-Skipperne ved Skadst Herred, hvor den tidligere Byskriver i Varde *Bertel Mathias Therkelsen* var Dommer. Begge gav Magistraten Medhold — under Paaberaabelsè af Forordningen $\frac{9}{8}$ 1695 —, men $\frac{28}{8}$ fik Amtmanden Ordre af Rentekammeret til at irettesætte de to Dommere og true dem med at indmelde det til Kongen og med, at denne da vilde lade dem tiltale ved Generalfiskalen for at have forklaret Privilegiet anderledes, end det lyder.

Men den Sag¹ spøjte mange Aar endnu. 1704 blev et Andragende af $\frac{28}{2}$ til Kancelliet om Privilegiets Ophævelse afslaaet, og $\frac{28}{4}$ 1716 en Klage af $\frac{4}{8}$ 1715 over Hjertings Handel afvist¹⁴⁾.

¹ Ved Reskr. $\frac{2}{8}$ 1689 (Rentek. Kopibog) blev al Udskibning forbudt paa *Ribes* gamle Ladested *Hvidding Nak* (se Kinch II., S. 846). Konsumtionsforpagter *Niels Hansen* i Ribe klagede nemlig over, at der paa dette Sted „ofte med smaa Fartøjer blev anført nogle Læster Salt og vel muligt undertiden Tobak og andet mere, derunder af hvilke ej alene Bønderne deromkring boende, men Borgerne i Byen og en Del Bønder Norden Ribe sig tilforhandler og siden i andre smaa Partier afhænder og udhøkrer.“

Borgmester Laurids Thordsen faar Bevilling paa Sømærker ved Hjerting.

Medens Ringkøbing, der som Havn var noget forud for Varde, allerede $12\frac{1}{2}$ 1549 fik Bevilling¹⁸⁾ til at holde Søtønder (Bøjer) og Kaber (ved Nymindegab), naaede Varde først lige saa vidt den 22. Marts 1634, da Borgmester *Las Jensen* og en Del Borgere fik en Bevilling af følgende Indhold (Jyske Reg.):

Borgerskabet udi Varde fik Bevilling at maa holde en Søtønde der for Byen.

Vi, Christian den Fjerde osv. gør alle vitterligt; at vi af vor synderlige Gunst og Naade naadigst haver bevilget og tilladt saa og naadigst bevilger og tillader, at os elskelig Las Jensen, Borgmester udi vor Købstad Varde, samt hans Participanter, Borgere der sammested, at maa den søfarende Mand til Bedste lade bygge en Søtønde og bekabe en Dyb og Indsejling som kaldes Graadyb, for for^{ne} Varde liggendes, og for der Bekostning aarligen at maa annamme til Tønde- og Kabepenge, ligesom Borgerskabet udi vor Købstad Ribe¹ annammer, dog hvis Øxentold og anden Rettighed, som her til Dags udi forskrevne Ribe er blevet betalt og forklaret, dermed uforkrænket.

Forbydendes vore Fogder, Embedsmænd og andre forskrevne Borgmester, Raad og menige Borgerskab udi forskrevne Varde herimod, som forskrevet staar, at hindre eller i nogen Maade Forfang at gøre.

Under vor Hyldest og Naade!

Givet *Skanderborg*, den 22. Martz Anno 1634.

Las Jensen, der har spillet en betydelig Rolle i Vardes Historie [se Overlærer *Olsens* Artikler om Varde 1627—60 i *Jyske Samlinger* 2 R. 4], var bleven Borgmester 1631 efter Borgmester *Peder Mørk* og døde i Begyndelsen af Aaret 1661, efter at han 1660 paa Varde Bys Vegne havde underskrevet Enevoldsakten. Forhandlingerne paa Rigsdagen i København 1660

¹ Taksten for Tøndepenge ved Ribe ses i Ribe Skoles Program 1842, S. 7.

førtes iøvrigt for Vardes Vedkommende af den yngre, dygtige Borgmester *Stefan Nielsen*, der $\frac{20}{1}$ 1656 afløste Borgmester *Hans Nielsen Ahrensberg*, som under $\frac{20}{1}$ 1656 (Reg.) fik Kongens Tilladelse til at fratræde. Hans Nielsen var kommen til Varde 1627, var Raadmand 1630 og er blevet Borgmester ca. 1638 efter *Otto Rasmussen*, der som Borgmester 1608 underskrev Hyldestbrevet til Kronprins *Christian*. Varde havde til 1682 to Borgmestre, og *Hans Nielsen* og *Stefan Nielsen* var efter hinanden de ledende Mænd i Byen. *Stefan Nielsen*, der havde været Provstiskriver til 1650, døde 1665 paa en Rejse til København og afløstes af *Claus Glyssing*, dengang Raadmand og Vardes største Studehandler, Kommissionær for Hollænderne († 1671).

Om der er bleven udnævnt nogen Borgmester ved *Las Jensens* Død, er uvist, men ikke rimeligt. Derimod blev hans Plads besat $\frac{29}{9}$ 1667 med *Laurids Thordsen*, der i 40 Aar skulde komme til at være den førende Mand i Varde.

Thordsen indgav under 11. Juni 1688 en Ansøgning til Kancelliet om Tilladelse til at opsætte Kaberne og udlægge Tønderne igen, da disse Sømærker ikke havde været anlagt siden *Las Jensens* Død (rimeligvis ikke siden Krigens Begyndelse 1657), og der næsten hvert Aar strandede et Skib i Graadyb. Stiftamtmanden tilføjer i sin Anbefaling paa Ansøgningen, at der ogsaa er omkommet Mennesker ved disse Strandinger (jfr. Bevillingens Motivering), og med Kommercekollegiets Anbefaling blev Bevillingen da givet den 8. August 1688. Den lyder saaledes (Jyske Reg.):

Vi Christian den Femte, af Guds Naade Konge til Danmark, Norge, de Venders og Gothers, Hertug udi Slesvig, Holsten,

Stormarn, Dyttersken, Greve udi Oldenborg og Delmenhorst, gør alle vitterligt, at eftersom for os allerunderdanigst er blevet andraget, hvorledes udi Indsejlingen til *Hjerting* udenfor vor Købstad *Varde* skal have tillagt sig udi *Grave Dyb* en blind Sand, *Smørsanden* kaldet, hvorpaa for fire Aar siden et Skibrum med en Del af vor Magasinhavre skal være blevet, og siden tvende andre Skibrumme forgaaet, hvoraf en Del af Vragene i Grunden skal være anstødt, som ikke uden største Fare derfra skal være kommet, hvorover de Søfarende skal undse sig for did at komme

da haver vi efter *Lauritz Thorsen*, Borgmester udi bemeldte vor Købstad *Varde*, hans allerunderdanigste Tilbydelse, Ansøgning og Begæring naadigst bevilget og tilladt, saa og hermed bevilger og tillader, at han paa egen Bekostning maa lade lægge der for Dybet fornødne Sætønder og bekabe forbemeldte *Varde Dyb* og Indsejling, de Søfarende til Tjeneste, hvorimod, saasom paa samme Tønder af nye at forfærdige og siden forsvarligen vedlige at holde en temmelig Bekostning vil medgaa, han og hans Hustru i deres Livs Tid, den ene efter den anden, maa nyde og lade oppebære til Tønde- og Kabepenge af hver Læst Drægtighed af de Skibrumme, som der forbi sejler, lige saa meget, som ved vor Købstad *Ribe* i det Fald givet og annammet vorder, og paa det ingen Underslæb dermed skal begaas, saa befales hermed vor Tolder i fornævnte *Varde*, at han ej noget Skibrum klar gør, førend at forskrevne Kabepenge deraf rigtigen er blevet betalt.

Hvorefter alle og enhver Vedkommende sig allerunderdanigst haver at rette, gørende bemeldte *Lars Thorsen* og hans Hustru herudi ingen Hinder eller Forfang i nogen Maade.

Under vor Hyldest og Naade!

Givet paa vort Slot, Kjøbenhavn, den 18. Augusti 1688.

Under vor kongelige Haand og Signet.

Christian R.

Efter en Angivelse hos Søkortdirektør *Jens Sørensen* (fra 1695) anlagde *Thordsen* i Graadyb 3 Sætønder, hvoraf den mellemste, der var sortmalet, laa 200 Favne ud for Skallingens yderste Spids (Indersiden) nærmest over mod Fanø. Det siges, at Tønden laa i Graadybrenden nær ved *Smørsandet*, der strakte sig

1½ Kvartmil i Længden, og paa hvis yderste Spids den yderste Tønde laa (1/3 Mil fra den mellemste); ogsaa denne var sortmalet. Graadyb var efter Sørensens Opmaaling ved den yderste Tønde 2 Favne (12 Fod) dybt og havde denne Dybde nær ind til Skallingen. *Smørsandet* laa altsaa ved Fanø Nordspids, og de Søfarende maatte holde sig tæt op ad Skallingen. En Linje mellem de to Tønder betegnede *Smørsandets* nordvestlige Grænse. Dette Rev var iøvrigt delvis tørt ved Lavvande.

Ved Middeltønden var Indløbsrenden 150 Favne bred og endogsaa 5 Favne dyb. Den inderste Tønde, der var malet hvid, laa over mod Fanøsiden udfor *Langlegbjerge*. Her var Løbet 200 Favne bredt og 7 Favne dybt, og fra den inderste Tønde til Hjerting opgiver *Sørensen*, at der er 1/2 Mil.

Hjerting Red var 100 Favne bred, altsaa ganske betydelig, *Skallingkrogs* Rende (Havn) angives med lavt Vand til over 80 Favnes Bredde og var 2 à 1½ Favn (12—9 Fod) dyb nær ved Land, inderst inde i Krogen (Havnen) 1 Favn (6 Fod), medens der yderst i Gattet fra Langlegs Sydspids til Graadyb kun er 1½ à 1 Alens Dybde. Skibe kunde altsaa kun løbe derind ved Højvande (Angivelserne angaar Lavvande), men Skallingkrog Havn har netop derfor været et udmærket Leje for Skibene, da der i selve Havnen var dybt nok ved Lavvande. Her laa bl. a. Ho Fiskeboder.

Om Kabene meddeler Kaptajn *Tøger Teilman* paa Endrupholm i sin Indberetning (1762) til *Danske Atlas*⁸²⁾, at det var oprejste Stænger med korte Tværstænger, som sattes paa en af de 5 Kabehøje ved Sæding, helst paa den østligste. Ved Indsejlingen skulde Kaben da for den indsejlende ligge i Linje med Bryndum Kirke.

Teilman opgiver Graadybs Dybde til 10—11 Fod ved største Ebbe og 16—17 Fod ved største Flod „med maadelig (jævn) Vind af Vesten“. Med anden Vind kan Vandstanden blive 3—4 Fod lavere, men han tilføjer, at Dybet dog forandres aarligt.

Laurids Thordsens Afstamning er mig ikke bekendt. Kirkebogen giver ham ved hans Død Tilnavnet *Møller*, men det har jeg ikke set andet Steds. Han var en dygtig Mand, har haft gode Forbindelser og havde altid Myndighederne med sig. Han var, da han 1667 kom til Varde, allerede en Mand i sin kraftigste Alder, omkring de 30. Den $16\frac{1}{2}$ 1666 — altsaa Aaret forinden — fik han Bevilling paa at blive Stiftsskriver i Aarhus Stift og til at holde Værtshus i Aarhus By, men han maa straks efter have faaet Kig paa Embedet i Varde. Thi de to Bevillinger er atter kasseret. *Thorsen* var først gift med *Katrine Reinholdtsdatter*, der døde under et Besøg i Viborg 1684 ($2\frac{1}{7}$ 1684 fik *Thorsen* Tilladelse til at føre hendes Lig til Varde), og 26. Juni 1687 fik han kgl. Stadfæstelse paa privat Skifte (af 7. Maj 1687) med hendes og hans 3 Sønner, *Reinholdt*, *Christian* og *Toren*, der førte Efternavnet *Lorentzen*. Regimentskriver *Antoni Barchmann*¹ i Ribe og *Niels Nielsen* til Endrupholm var den yngste Søns Formyndere. Han var 17 Aar, de to andre var begge myndige (25 Aar). Hele Borgmesterens Bo vurderedes til 3020 Rgd. *Thorsen* er kort efter bleven gift med sin anden Hustru *Anne*, rimeligvis en Datter af

¹ *Antoni Barchmann*, Regimentskriver 1677— $1\frac{1}{8}$ 90 ved Oberst *Schwaneweides* (vestjyske) nationale Rytterregiment, afsat paa Grund af Uorden i Regnskaberne. † 1703 i Ribe. Hans Efterfølger som Regimentskriver blev *Anders Hansen Rask*, der en Tid ejede Visselbjerg og Lydomgaard (til 1711).

den rige *Peder Nielsen* († 1679) til Herregaarden Lunderup ved Varde, Farbroder til Niels Nielsen til Endrupholm. Thi 1702 solgte Thordsen sin Del af Lunderup til sin Svoger *Peder Lauridsen Baggesen*, der var gift med Peder Nielsens Datter *Karen*. Han var Raadmand i Ribe og døde paa Lunderup Juni 1707, blev 15. Juni begravet i Nikolaj Kirke i Varde.

Da Byernes Magistrater ved Forordningen ²⁸/₁ 1682 blev stærkt indskrænket og mange Steder næsten afskaffet, fik Varde Lov til at beholde en Borgmester og 2 Raadmænd (tidl. 4—6), og 13. December 1682 blev *Thordsen* Byens Eneborgmester. Den hidtilværende Andenborgmester *Laurids Lauridsen Baggesen* († 1695), en Broder til *Thordsens* Svoger og afd. *Claus Glyssings* Svigersøn, blev ¹⁸/₁₂ 1682 atter Raadmand (tidligere Raadmand ²⁰/₉ 1671, Borgmester ⁷/₃ 1679). Byens anden Raadmand blev *Jens Madsen Rasch* (Raadmand vistnok allerede ved 1660, konfirmeret ¹¹/₁₁ 1670, † 1690), medens Raadmand *Simon Jakobsen* (udn. ³⁰/₇ 1669) maatte gaa af. *Rasch* var Kræmmer og drev lidt Øksenhandel, *Jakobsen* ligeledes, men i mindre Stil.

Det er omtalt, at *Thordsen* 1673 søgte Tolderembedet, 1676 var Postmester og var bleven Hospitalsforstander efter *Stefan Nielsen* samt havde en stor Del af de mange Forpagtninger. Han var ogsaa Stempelpapirsforhandler (vist fra 1672) og ²⁸/₁₀ 1680—¹²/₃ 1687 Ridefoged i Riberhus Amt. Efter Tolder *Friedes* Død var han konstitueret som Tolder.

Iøvrigt brugte han ikke „borgerlig Næring“.

Thordsen havde i sin Embedstid et Par alvorlige Kontroverser, først med sin Kollega Borgmester *Hans Bennich*, siden med Raadmændene og Borgerskabet, og han var sikkert i begge Tilfælde selv ude om Stri-

den, kraftig, myndig og en god Del despotisk, som han var.

Hans Bennich var kommen til Varde ved 1660, altsaa før *Thordsen*, og var 1662 Ridefoged over Ribershus Amt. ^{30/7} 1669 blev han Raadmand i Varde og ved *Claus Glyssings* Død 1671 Borgmester (6/9 1671), men han higede for højt, og *Thordsen* slog ham ned. Ved Højesteretsdom af 14. August 1672 frakendtes han Værdighed til at beklæde Borgmester- eller noget andet Embede og til at være „i Kongens Naade og Unaade“.

Sagen var den, at *Bennich*, da han 4. Oktober 1671 præsenterede sin nye Borgmesterbestalling i Raadet, gerne vilde være *Øversteborgmester* og derfor dikterede Skriveren, at han var udnævnt dertil. Men *Thordsen*, der dengang var i København, havde i Kancelliet spurgt til den ny Borgmesterudnævnelse og set Bestallingen, og da han kom hjem, blev han meget fortørnet over saaledes af *Bennich* at være tilsidesat og anklagede derfor denne for at have raderet i Kongens Bestalling. Ved Landstingets Dom af 27. April 1672 *fri kendtes Bennich* rigtignok, idet Landstinget ikke fandt det bevist, at han havde forbrudt sig. Thi i hans Bestalling stod, at han skulde være Borgmester i *Claus Glyssings* Sted, og *Glyssing* var *Øversteborgmester*. Heller ikke — fandt Landstinget — havde *Bennich* begaaet noget ulovligt ved at skrive sit Navn saa langt til Venstre paa Dokumenterne, at *Thordsen* maatte skrive sit *efter* hans.

Den originale Bestalling, hvori der efter flere Vidners Udsagn var skrevet „Øversteborgmester“, blev aldrig fremlagt, men Højesteret ansaa selve denne Omstændighed i Forbindelse med Vidneforklaringerne som

fældende for *Bennich* og dømte ham for at have raderet i Bestallingen, en grov Majestætsforbrydelse!

Siden var der naturligvis Blod mellem *Bennich* og *Thordsen*, der tilmed ved Højesteretsdommen havde faaet tilkendt Kost og Tæring hos *Bennich*. Denne synes stadig at have boet i Varde, og kortere Tid efter anklagede *Thordsen* ham for den 30. Juni 1675 ved Nattetid at have opbrudt og sønderslaget *Thordsens* Gadedør med en stor Jernstang og dels selv, dels ved sine Sønner (!) at have begejnet *Thordsens* Hustru med ærerørige Skældsord, mens *Thordsen* var fraværende efter kgl. Befaling udi Hans kgl. Maj.s og Byens magtpaaliggende Forretninger i København.

Thordsen optraadte nu i al sin Magt og Vælde. Nu var han jo Øvrighedspersonen, hvis Værdighed var krænket, og *Bennich* en opsætsig menig Borger. *Thordsen* havde alle Myndigheders Sympati og Bistand, og den 23. August 1675 dømte Byfogden *Samuel Wielandt*, der var gift med Raadmand *Lauritz Lauridsen Baggesens* Datter, *Bennich* for denne utilbørlige og meget forargelige Gerning til at straffes til Hans Maj.s Holm paa Kroppen (livsvarigt Slaveri!). Den 19. Januar 1676 stadfæstede Landstinget Dommen, idet det udtalte, at „*Bennich* havde fortjent paa det haardeste og i højeste Maade burde at straffes, andre saadanne modvillige til Exempel og Afsky. Ikke desmindre efterdi Loven i dette Tilfælde intet vist determinerer [der var slet ingen Lovhjemmel til at straffe *Bennich*!], ses det ikke, at Byfoged *Samuel Wielandt* anderledes havde kunnet kende.“

Den 26. Sept. 1675 blev der udsendt Befaling fra Kancelliet til at lade *Bennich* arrestere. I sit Indlæg for Højesteret erklærer han, at han ved Hjemtinget

(Varde Byret) blev *fradømt* at svare (!) og fra Lands-tinget forholden [forbudt at komme i Retten] *formedelst Arrest*, at hans skriftlige Indlæg der ikke heller maatte accepteres, og at en upartisk Fuldmægtig (Sagfører) blev ham nægtet. Han havde ved Højesterets Behandling af Sagen siddet arresteret i 9 Maaneder (fra December 1675).

Bennich fik heller intet Forsvar frem for Højesteret. Han har rimeligvis tabt Troen paa den kgl. Retfærdighed og indskrænkede sig til den omtalte Beklagelse i Formaliteten. Højesteret stadfæstede⁸³⁾ Dommen 1. August 1676 i Henhold til de i den indankede Dom anførte Grunde. Omkostninger og Kost og Tæring paalagdes naturligvis Bennich og tildømtes Thordsen.

Nu gaar det sjældent saa slemt, som Præsten prædiker, selv om Højesteret har stadfæstet det. Den 2. April 1677 blev *Bennich* benaadet og løsladt mod at holde sig borte fra Ribe Stift (mindre kunde ikke gøre det) og Varde By, og 20. Nov. 1683 fik han Lov til igen at bosætte sig i Varde, og hans Efterkommere boede der siden.

Gik denne Sag godt for den myndige Thordsen, var han selv nær bleven „hængt op“ i den næste store Sag, han havde.

Denne Affære blev rejst af Præsten *Peder Tøxen*, der den 18. April 1691 klagede over *Thordsens* Administration; og 6. Juni derefter indgav Borgerskabet med sin Fuldmægtig (Sagfører) *Laurids Nielsen Lunde*¹

¹ *Laurids Lunde*, der var en Søn af Præsten *Niels Rindom* i Lunde i V. Herred, og en Fætter til *Jens Taulow* (deres Mødre var Søstre), kom senere i Knibe i Anledning af Mordet paa *Jørgen Bramming til Lydomgaard* (se Jyske Saml. 2 R. 3 B. S. 199 og Danske Saml. I—II).

og de to Raadmænd *Laur. Baggesen* og *Jørgen Hansen* († 1700, Raadmand ¹¹/₁ 1689 for at hjælpe og afløse *Rasch*) en stor Klage over *Thordsen*. Rentekammeret havde nemlig ved sin Revision fundet stor Uorden i Byens Regnskaber (*Thordsen* havde heller ikke betalt sine Forpagtningsafgifter), og Raadmændene skød Skylden for denne Uorden paa *Thordsen*, der ogsaa formelt havde Skylden. Alle tre hæftede for Pengene, og *Lunde* og *Hansen* var tilmed Svigersønner af Raadmand *Rasch*, hvis Bo ligeledes hæftede for Regnskaberne Rigtighed. Iøvrigt havde Regnskaberne ved en stor Revision 1682 ligeledes været i den forfærdeligste Uorden, ligesom en Revision 1672 havde afsløret *Claus Glyssing* grusomt. Bogholderi var ikke de store Herrens Specialitet.

Den 30. Juni 1691 beskikkedes¹⁴) Amtmand *Speckhan* og Præsident *Mathias Worm* (Biogr. Leks.) i Ribe til Undersøgelseskommission i Sagen, og efter *Lundes* Ansøgning fik de ²⁰/₁₀ 1691 Ordre¹⁴) til at dømme i Sagen. ¹⁰/₁₁ 1691 udnævntes *Lauritz Povisk* til Skrumsager og Borgmester *Jens Cronius* i Fredericia til at være Meddommere.

Selve Kommissionssagen er nu tabt, men en Del Oplysninger er bevaret som Bilag til en Klage fra Borgerskabets Side til Kongen over Amtmandens og *Worms* Partiskhed, og i Skatteregnskabet ligger endnu en enkelt Forhørsprotokol og Højesteretsdommen, saaledes at man kan rekonstruere Billedet af Sagens Forløb, der naaede helt op i Gehejmekonseillet.

Den 13. Marts 1693 indgav Pastor *Tøxen* og Borgerskabet den omtalte Klage til Kongen over, at *Speckhan* og *Worm* trak Sagen i Langdrag og holdt med *Thordsen*, hvorfor Borgerskabet gerne ønskede to andre

Dommere. Rigtig Bund i Klagen var der dog ikke, og $\frac{30}{4}$ 1693 afviste Kongen (i Konseillet) den efter Konseillets Indstilling. Den 3. Maj 1693 fik *Speckhan* og *Worm*, der selv helst vilde være fri for Hvervet, Befaling til at blive i Kommissionen.

Den 28. Maj 1692 havde Amtmanden faaet Ordre til at suspendere *Thordsen*, „da Sagen bliver af temmelig Vidtløftighed og mulig vil udfalde til *Thordsens* Præjudice“ (gaa ham imod).

Den 21. Oktober 1693 faldt Kommissionsdommen, og den gik *Thordsen* imod. Borgerne fik vel ikke Medhold i alle deres Klager, men *Thordsen* blev dog idømt en Bøde paa 600 Rgd. og Sagens Omkostninger 1060 Rgd., deraf 400 Rgd. til *Speckhan*, 200 til *Worm*, 100 til *Povisk*, 100 til *Cronius*, 100 til Statsadvokaten, Vicegeneralprokurør *Johan Worm*, der $\frac{28}{5}$ 1692 fik Ordre til at repræsentere Kronen under Sagen, 100 Rgd. til Varde Bys Sagfører *Hans Madsen Blankenberg* og endelig 60 Rgd. til Skrивeren, *Ole Chr. Engels-toft*. *Thordsen* skulde endvidere tilbagebetale Byen 568 Rgd. 5 Mk. 15 Sk., men da han havde 437 Rgd. 2 Mk. 5 Sk. tilgode, blev han kun dømt til at betale 131 Rgd. 3 Mk. 10 Sk.

Thordsen appellerede imidlertid til Højesteret — $\frac{10}{3}$ 1694 beskikkedes¹⁴⁾ *Blankenberg*, der iøvrigt var Herredsfoged i Ulvborg Herred ($\frac{9}{1}$ 1686, † 1712), til at føre Borgerskabets Sag for Højesteret — men der gik det de jævne Folk ilde, og man kan ikke frigøre sig for det Indtryk, at Højesteret herved var uretfærdig.

Det var et indviklet Anklagebundt, Borgerskabet rejste mod sin Borgmester. Kommissionen reder det ud i 29 Klasser, hver bestaaende af flere Enkeltilfælde. Hovedsagelig gik Anklagerne ud paa, at *Thordsen*

dels som Konsumforpagter havde været for glubsk, dels uberettiget i en Række Forhold havde beriget sig selv paa Byens Bekostning. To Mænd, *Jens Iversen* og *Hans Roust*, klagede over, at han havde slaaet dem, truet Iversen med, at han skulde „gaa med Musket“ (springe Soldat) og 1669 kastet Roust i Raadhuskælderen. *Jens Simonsen* klagede over, at Thordsen havde udskældt hans Hustru, og *Peder Mikkelsen* over, at Borgmesteren havde slaaet efter ham med et Brød af Bordet og talt ham ilde til. De sidste 4 Anklager benægtede Thordsen heller ikke, men forklarede kun, at „hvis han i saa Maader kan have gjort ved de klagende, dertil haver han haft Aarsage i adskillige Maader“, og denne Betragtning godkendtes af Kommissionen, der saaledes synes at ville anerkende en vis Revselsesret for Borgmesteren overfor Borgerne (!).

Pastor *Tøxen*, der havde begyndt Sagen, klagede bl. a. over, at der var for mange øde Huse i Byen (de gav intet Offer), at Thordsen havde beholdt en gammel Altertavle fra Nikolaj Kirke og havde ødelagt Præstens Haandkværn (som Thordsen fandt ulovlig). Men disse Ting, der til Dels var gamle, klarede Borgmesteren sig dog godt fra.

Peder Clemmensen paa Lydomgaard, *Niels Andersen Bollerup* paa Frøstrup og *Simon Christensen* klagede over, at Thordsen ved sin Optræden havde faaet dem til at flytte fra Byen. Det var især Konsumtionen, det var galt med.

Kommissionsdommen havde vist været knusende for *Thordsen* rent økonomisk, men ved Højesteret fik Piben en ganske anden Lyd. Højesteretsdommen faldt den 11. September 1694 og ikke alene helt frifandt *Thordsen*, som dog maatte betale nogle faa Fejl-

regningsposter, men der blev paalagt *Lunde* 600 Rgd. i Omkostninger med Regres til de øvrige Klagere, og de blev alle dømt til at gøre baade *Thordsen*, *Worm* og *Speckhan* deres Afbigt (!), Prokurator *Hans Blankenberg* ligeledes, foruden at Højesteretsdommen lader det regne med „Næser“ over de ulykkelige, der har vovet at klage.

Thordsens Sagfører under Sagen var *Reinholdt Wordeman*.

Naturligvis genindsatte Dommen *Thordsen* i hans Embede som Borgmester i Varde.

Thordsen maa dog snart efter — maaske under Paavirkning af den fortræffelige Stiftamtmand *Speckhan*, hvis Navn bør huskes her i Amtet — være gaaet paa Forlig. Den 10. Maj 1704 fik Varde Borgerskab Bevilling til at genoptage en Sag med Borgmester *Thordsen*, der var forligt (en Likvidation) ved Amtmand *Speckhans* Mellekomst den 10. Juni 1695. Det har vel været denne Sag. Bevillingen blev aldrig hentet og senere kasseret. *Thordsen* havde søgt Oprejningsbevilling ogsaa, men frafaldt Ansøgningen.

Egentlig afholdt har *Thordsen* aabenbart ikke været

Han døde som omtalt den 27. Februar 1707, efter at han og hans Enke ^{22/2} 1707 havde faaet Tilladelse¹³⁾ til, at den længstlevende maatte hensidde i uskiftet Bo med de umyndige Børn. Enken *Anne*, Lars Thordsens, døde Efteraaret 1712. Hun havde vist 2—3 Børn i sit Ægteskab med *Thordsen*.

Handelen over Hjerting.

I Toldregnskabet for 1679 er hele Regnskabet over indgaaende Skibe blevet bevaret, mens Toldbøgerne ellers er ødelagt og kun Opgørelserne over Udgifter

og Indtægter bevaret. Det ses af Regnskabet 1679, hvor ringe Tolden af indførte Varer var i Forhold til Udførselstolden. De samlede Toldindtægter er det Aar 3787 Rgd. og Tolden af indgaaede Varer deraf atter kun 228 Rgd. I denne Sum er atter langt det meste Lastepenge af de indgaaede Skibe. Kun 15 Fartøjer paa ialt $60\frac{1}{2}$ Læst bragte Varer med hjem; de øvrige var ballastet. Ved Toldstedet indgik det Aar 145 Skibe paa ialt $523\frac{1}{2}$ Læst, fordelt paa Maanederne, som følger (Toldindtægten er vedføjet):

	Skibe	Baade	Læster	Rgd.	Mk.	Sk.
Januar						
Februar						
Marts	36		212	66	>	4
April	2	2	$12\frac{1}{2}$	6	>	2
Maj	9	16	82	$84\frac{1}{2}$	>	15
Juni	5	5	26	26	>	1
Juli	10	13	$58\frac{1}{2}$	14	2	$14\frac{1}{2}$
August	7	13	50	11	>	4
September	4	4	$23\frac{1}{2}$	6	5	3
Oktober	8	8	$45\frac{1}{2}$	9	3	6
November	1	2	$7\frac{1}{2}$	3	2	1
December						
	82	63	$515\frac{1}{2}$	228	2	$\frac{1}{2}$

Af disse Skibe kom de allerfleste fra Husum og Glückstadt, Hjerting-Vardes gamle Forbindelser paa det europæiske Fastland. Af de 145 Fartøjer kom 16 Skibe og 36 Øksenskibe fra Holland. Fartøjer paa indtil 2 Læster kunde gøre den Rejse.

De Købmænd, der fik Varer dette Aar, var: i *Varde*: Raadmand Simon Jakobsen, Raadmand Jens Rasch, Borgmester Lars Larsen, Jens Mouridsen, Jens Kaltoft, Jakob Madsen, Peder Christensen, Peder Ulf, Ingeborg, Claus Glyssings Enke, Peder Andersen, Didrik Sylow og Hans Wolf Farver, i *Viborg*: Jakob Christensen, Palle Pedersen, Chr. Falkenberg, Mouritz Graa, Jost Nielsen Arctander, fra *Lemvig*: Laur. Knudsen, fra

Holstebro: Chr. Steffensen, fra *Vejle*: Peder Nielsen og Jens Jensen. Det er jo en ret statelig Række, men den hele Indførsel til udenbys Købmænd var blot 3—4 Skibsladninger. Rigtignok var et af Skibene det største (12 Læster), som det Aar kom til Hjørring, et andet 8 L., et paa 5 og et paa 3 L., men store Ting bliver det ligefuldt ikke. De tre Skibe (kun ikke det paa 5 L.) var Hollændere.

Jakob Madsen, der i denne Periode var Vardes største Købmand, var omkring 1700 fattig og gik dengang som Hører ved Latinskolen.

Af de Skibe, der 1679 besejlede Hjørring, var 16 udenbys og af en Drægtighed af 80 Læster. 8 var *hollandske*: Skipper Jan Jørgensen (12 L.) og Egbert Jørgensen (8 L.) fra Enkhuizen, Licke Gerbrandt (3 L.), Amsterdam, Vadsø Namensen (4 L.), Amland, og endelig Carsten Pittersen (3 L.), Harlingen, der kom 4 Gange. En *Ribebaad* paa 3 L. (Søren Mandø) kom her 3 Gange, og to Skibe fra *Rømø* paa hver 4 Læster kom to Gange, et andet fra *Rømø* paa 3 L. en Gang.

At Udførselstolden langt oversteg Indførselstolden (Liste over Toldindtægterne senere), ses ogsaa af et Par Klager, som Ringkøbing og Ribe Købmænd $\frac{14}{8}$ og $\frac{11}{8}$ 1685 indsendte over Tolderne. Den store Handelsforordning af $\frac{16}{4}$ 1681, der først afløstes af Forordn. $\frac{4}{8}$ 1742, bestemte, hvad der var Udtryk for hele Tidens Handelspolitik, i § 1: „Efterskrevne Varer skal i vores Riger Danmark og Norge indføres (Vestkanten i vort Land Nørrejylland undtaget) fra det Land, som de er faldne eller groede udi.“ Det var alle udenlandske Produkter, der saaledes skulde hentes „fra første Haand“ og i modsat Fald belagdes med en Toldforhøjelse paa $\frac{1}{4}$ (25 Procent). Trods

Forordningens Ordlyd blev denne forhøjede Told opkrævet paa Vestkysten, og Købmændene klagede derfor. De fik Medhold ved kgl. Resolution $\frac{2}{3}$ 1685. Det oplystes ved denne Lejlighed, at det for de ca. 4 Aar siden Forordningens Givelse for Ringkøbing drejede sig om 311 Rgd. 3 Mk. 4 Sk., for *Ribe* om 173 Rgd. 4 Sk. og for *Varde* om 69 Rgd. 13 Sk. i Toldforhøjelse. Helt beskedne Beløb! Disse Penge blev dog ikke betalt tilbage, men Vestkystbyerne fik — hvad de havde ansøgt om — Tilladelse til uden Toldforhøjelse at hente deres udenlandske Varer i Glückstadt (egentlig indskrænkedes Forordningens § 1 altsaa nu til Varer fra denne By), men, tilføjede Kongen i sin Resolution, „imidlertid kan de være betænkt paa at skaffe sig selv Eksempionsskibe at hente Varerne fra første Haand.“

Købmændene oplyser i deres Klage, at de ikke har store Skibe til at hente Varerne fra første Haand, og ansøgte derfor om Tilladelse til at hente dem i Holland og Hamborg, Salt og Vin i Glückstadt. Kun det sidste bevilgedes altsaa. Ringkøbing oplyste, for at anskueliggøre Vanskelighederne paa Vestkysten, at Byen tidligere havde fragtet to Skibe med Salt fra Bergen, men at Skibene var strandet og forulykket i Nymindegab. Som tidligere omtalt var disse Vanskeligheder saa iøjnefaldende for Vestkystens Byer, at ogsaa *Kruse* gjorde Forsøg til Lempelser her.

De første Skibe, som kom ind til Hjerting 1679, var 36 Øksenskibe fra Holland. De kom i Flok den 20. Marts, et enkelt dog den 23. og et endog 23. April. Det var alle Hollændere, Smakker (dog to Kogskibe) og tilsammen paa 220 Læster (9 paa 10, 17 paa 9, 8 paa 8 og 7 paa 6 L.) Da der det Aar

udførtes 1564 Stude, bliver det gennemsnitlig 43 Stude pr. Skib. Af Skibene var 14 fra Harlingen, 2 fra Amsterdam, men en forbavsende Mængde af Skipperne bærer danske Navne, kun ganske lidt hollændiserede: som Egbert og Jan Jørgensen fra Enkhuizen, Petter Jørgensen, Sick Andersen, Hay Jakobsen, Sibbe Ebbesen, Jan Simensen og Jan Jansen, alle fra Harlingen, Petter Jansen, Gert og Rolf Henrichsen Vos, Blackstill, og Isbrandt Namensen, Wockum.

En Del af Sømændene, der herfra Vestjylland drog „til Orlog“, er aabenbart blevet i Holland.

Det var for en stor Del Proprietærene fra Herregaardene i Omegnen, der udførte Studene, i Modsætning til tidligere Tid, da Studehandlerne alle var Hollændere. Navnlig var *Niels Andersen Bollerup* († 1707); dels selv, dels for andre, oftest for Borgmester *Jørgen Blymester* i Horsens, en stor Studehandler. Bollerup, der ved denne Tid var Borger i Varde (til ca. 1684), blev 1682 Forpagter paa Nørholm, købte 1690 Frøstrup i V. Herred og 1702 Østergaard i Nr. Herred, hvor han døde. Han var som ivrig Handelsmand indviklet i en Mængde Smuglerhistorier. Ogsaa *Just Nielsen Arctander* i Viborg og Borgmester *Claus Svane* i Vejle udførte mange Stude over Hjerting.

Foran er meddelt Toldindtægterne i Varde-Hjerting 1651—61. For Aarene 1662—1700 stiller Tallene sig saaledes:

	Rgd.	Mk.	Sk.
1662	3884	1	12
1663	2894	2	14 ¹ / ₂
1664	1375	2	4
1665	1116	3	10 ¹ / ₂
1666	1254	1	18
1667	1438	0	21 ¹ / ₂
1668	1057	0	22

	Rgd.	Mk.	Sk.
1669	2594	0	23
1670	2476	0	3 ¹ / ₂
1671	2962	0	9 ³ / ₄
1672	3110	4	15
1673	601	1	3 ¹ / ₂
1674	1698	0	0
1675	2380	5	3 ¹ / ₂
1676	3881	2	9
1677	3486	4	17
1678	2918	0	7 ¹ / ₂
1679	3787	9	3 ¹ / ₂
1680	1986	1	6
1681	5699	5	9
1682	3340	1	9
1683	3133	4	14
1684	4163	5	12
1685	4107	0	5
1686	5894	1	0
1687	3255	0	1
1688	2149	3	11 ¹ / ₂
1689	2160	1	¹ / ₂
1690	2416	2	5
<i>1691—95 bortforpagtet.</i>			
1696	1066	0	2
1697	723	4	4
1698	1564	3	14 ¹ / ₂
1699	1575	1	10
1700	2240	0	92 ¹ / ₂

Nogen jævn, stabil Fremgang kan man jo ikke sige, der betegnes ved disse Tal. Men Øksentolden varierede stærkt fra Aar til Aar og dermed Tallene. Øksenudførselen synes mærkelig ujævn, men det var saaledes, saalænge denne Udførsel varede.

I Toldindtægterne er for 1662—72 undertiden medregnet 35 Rgd. for Maltaccisen og i Tallene for 1696—1700 Indtægten for Konsumtionen af „de 4 Species“ (Vin, Brændevin, Salt og Tobak). Konsumtionen af disse 4 meget brugte Varesorter var ¹⁸/₁₀ 1688 ved en Forordn. bleven forhøjet, og denne Forhøjelse blev straks bortforpagtet særskilt. Dermed gled de 4 Species ud af den almindelige Konsumtionsforpagtning

og opkrævedes (siden fra $\frac{1}{1}$ 1696) altid af Tolderen. Konsumtionen af Tobakken bortforpagtedes dog allerede $\frac{2}{7}$ 1700 og var paa private Hænder den meste Tid til 1778.

Iøvrigt har den Skriver, der i sin Tid skulde kasere Toldbøgerne for Varde-Hjerting — for det 18de Aarhundrede er dog bevaret de næstforegaaende og næstefterfølgende Toldbøger omkring de Aar, da der blev givet ny Toldlove i 1732, 1762, 1768, 1797 — kun efterladt en Række Lister over Indførsel og Udførsel indtil 1700. Saa holder Listerne op. De vigtigste Poster paa disse Lister er [man maa huske, at store Partier smugledes ud og ind og derfor ikke er paa Listerne]:

Udførsel:

Aar	Øk-sen Stk.	Rug Td.	Byg (Malt) Td.	Flæsk Skpd.	Flyn- der Stk.	Sorte Potter Værd. R.	Smør Td.	Hvil- ling Td.	Pen- ne- fjer
1671	1242	1023		27	86000	1093	12 $\frac{1}{2}$	3	
1672	1192	704	24	39	190200	1192	66		
1673	64	2739	95	68 $\frac{1}{2}$	78500	469	122 $\frac{1}{2}$		2000
1674	671	3967 $\frac{1}{2}$	80	168	40500	733	61	37	1000
1675	1114	1381	24		64000	1098	78		6000
1679	1564	2001		87	65500	1057	17		
1680	696	3115		63 $\frac{1}{2}$	81000	1189	18	6	
1681	2308	2763	24	81	118500	1036	26	1 $\frac{1}{2}$	14000
1682	1318	2305	178	86 $\frac{1}{2}$	116500	1191	60 $\frac{1}{2}$	8	80000
1683	1213	1721	90	249	530500	787	263 $\frac{1}{4}$	2	
1684	1483	1786	145	247 $\frac{1}{2}$	219000	838	385 $\frac{1}{2}$		14500
1685	1420	1144		9	97000	1159	8	37	44000
1686	2322	81		220	111500	1139	136	11	22500
1687	1238	954	1 Læst	127 $\frac{1}{2}$	417300	1153	178	17	12000
1688	802	877		80	380000	1097	55		
1689	774	1455	1 $\frac{1}{2}$ L.	122 $\frac{1}{2}$	142000	1215	7		12400
1690	853	1245		105 $\frac{1}{2}$	173000	1288	42 $\frac{1}{2}$	8	14000
1691	135	1709	24	39 $\frac{3}{4}$	875000	965 $\frac{1}{2}$	144		12000
1696	484	1180	100	17	36000	1133	5 $\frac{1}{2}$	6	70 Rgd
1697	70	1519	260	14 Lpd.	282000	1177	5 $\frac{1}{2}$	3 $\frac{3}{4}$	
1698	446	1436	326	29 $\frac{1}{2}$ —	39000	1144	34		139 Rd

Indførsel:

Aar	Salt Tdr.	Mur- sten	Kalk Læst	Tagsten og Fliser	Tran Tdr.	Vin Oxehov.	Tobak Pd.	Tjære Tdr.
1671	30	4000	120 Td	500	1 ¹ / ₂			34
1672	153 ¹ / ₂	4500			3 ¹ / ₂			66
1673		11000						40
1674		10700			11		530	46
1675				9000	11	3 ¹ / ₂	986	47
1679		2000	8	6000		1	549	529
1680		7000	16	4500	5 ¹ / ₂	2 ¹ / ₂	125	40
1681		17200	20	3500	10 ¹ / ₂		3567	48
1682		19500	5	2000	17		1804	79
1683	220	23300	34	2400	8		970	41
1684		29000	20	9260	20			111
1685	³ / ₄ Læst	13500	32	3100	7 ¹ / ₂		577	32
1686		29000	23 ¹ / ₆	12500	6		2445	72
1687		4250	31	2000	¹ / ₂			48
1688	¹ / ₂ Læst	11500	400Td	10500	¹ / ₂		300	33
1689	52	18500	16	1000			120	35
1690	1 Læst 49 ¹ / ₂ Td	12200	26	1000				44
1691	42	2500	220Td		2		89 ¹ / ₂	18
1696	86 ¹ / ₂	6500	32	1500	3 ¹ / ₂			28
1697	55 ¹ / ₂	8000	35 ¹ / ₂	800	8		1120	11
1698	21	5000	35 ¹ / ₂	1500				

Det skal bemærkes, at Listerne for 1684 og 1685 ikke selv angiver at være fra disse Aar, men af Skriften kan ses, at de hører til den foregaaende Periode; efter Toldindtægterne i disse Aar antager jeg, at de er fra 1684 og 85. Samme Bemærkninger gælder Listen for Aar 1696.

Ringkøbings Toldindtægter var i denne Periode noget nær de samme som Hjertings; henimod Aarhundredets Slutning blev de lidt mindre. Men ved Ringkøbing var saa godt som ingen Skibe (1686 saaledes 2 Skuder og 1 Smakke; 1688 ingen). Farten paa Ringkøbing (1686 kom kun 9 Skuder, 2 Smakker) besørgedes af Fartøjer fra Emmerlev (1686: 7 Skuder,

1 Smakke). Allerede 1643 opføres i List Toldbog 6 Skibe derfra paa 40 Læster for udgaaende i Begyndelsen af Marts fra Højer til Ringkøbing. De hentede Korn og Fisk, bl. a. udførtes en Del Skagen-Flyndere (1686: 39000 foruden 28000 andre Flyndere og 30000 saltede Hvillinger) til Husum og Elben. Ribe ejede 1688 5 Smaaskibe paa tilsammen 21 Læster (2 paa 8, 2 paa 4 og 3 L.), Kolding havde da 7 Skibe (51 $\frac{1}{2}$ L.), Fredericia 9 (78 $\frac{1}{2}$ L.) og Horsens 16 Skibe (228 L.).

Man ser, hvor smaa Tallene er.

Hjerting i Opkomst.

For Hjerting blev det naturligtvis en ny Tid saaledes at blive Knudepunktet for Skibsfarten. Allerede mellem de to Matrikler 1661 og 1683 voksede Antallet af Huse i Byen fra 13 til 31, og det var endda kun Optakten. *E. Pontoppidan* siger i sin Bog: *Theatrum Daniæ*, der udkom 1730: „Hjerting har siden nogle Aar begyndt at tiltage i Indbyggere og Huse og tiltager for en Del Vardes Næring med Korn og Øxenhandel“, og i en Indberetning fra 1735 udtaler Stiftamtmanden: „Siden Toldstedet er flyttet til Hjerting, og Varerne, der losses og lades, har Varde mærkelig aftaget. Revieren [Indløbet] til Byen er *derover* Aar til andet saaledes bleven tilstoppet, at en flad Pram næppe kan flyde derind. De mest formaaende Købmænd og Skipperere og andre haver nu sat dem ved Hjerting og Ho, hvorved Byens Bygning Tid efter anden bliver øde og forfalder“.

Denne Opfattelse, der naturligtvis kun er et Referat af Vardensernes egne Ræsonnementer, var nu ikke helt korrekt. Siden fik Hjerting (og Indløbets paastaaede Tilsanding) Skyld for helt at ville kvæle Varde [saa-

ledes *Danske Atlas*, 1769]. Det fremhæves imidlertid rigtigt af Stiftamtmanden 1735, at Skibsfartens Flytning til Hjerting ikke var et Spørgsmaal om Indløbet (Revieret). Det var nogenlunde det samme, som det altid havde været, og det ses, at endnu 1696 blev et Skib paa 6 Læster, altsaa saa stort som de fleste dengang brugte, anholdt ved Janderup Kirke for Smugleri. Det er imidlertid nok troligt, at Indløbet (Aaen), som Stiftamtmanden siger, *efter* Skibsfartens Flytning til Hjerting er blevet lidt forsømt og derfor noget tilstoppet. Imidlertid var — som tidligere paavist — dette Spørgsmaal mellem Varde og Hjerting ikke et Spørgsmaal om Indløbet, men et *økonomisk* Spørgsmaal om Kapitalanbringelse i Skibene — og saa naturligtvis et et Spørgsmaal om Naturforholdene. Med Hensyn til de sidste havde Hjerting afgjort Fordelen, og Varde Købmænd var ikke foretagsomme og velhavende nok til at erobre Skibsrederierne.

Men alligevel dryppede det ikke saa ganske lidt paa Varde, naar det regnede paa Hjerting. Efter 1720'erne, der bragte en Bunke Fallitter i Varde, siger saaledes Raadmand *Søren Ølgaard* i en Skrivelse fra 1730, at „Vardes meste Negotie bestaar i Handel med de 4 Species“. Men det var netop disse Varer, som Hjerting indførte.

Stiftamtmand *Gabel* foreslog i sin omtalte Indberetning fra 1735 *at gøre Hjerting til Købstad* og indløse dens Hartkorn, 28 Tdr. 4 Skpr. 3 Fjdk., fra Lektoratet og Domkirken og lade den ny Købstad betale Hartkornsskat i 20 Aar i Stedet for den trykkende Konsumtion, for at den kunde grundlægge sig.

Dette Forslag turde Regeringen dog ikke gaa med til for ikke at skade de andre Købstæder.

Men med Forslaget er Hjertings Betydning paa dette Tidspunkt angivet.

Iøvrigt bragte det 18de Aarhundrede, da Hjerting blomstrede, *Varde* By en langt større Fremgang end de fleste andre Købstæder. I *Scharling og Falbe-Hansens*: Danmarks Statistik, S. 561 ses Indbyggerantallet for de danske Byer 1672, 1769 og 1801. I *Varde* var der de tre Aar 569, 690 og 1020 Mennesker; det vil sige, Byen havde i denne Periode en Tilvækst paa 79,2%. *Varde* opnaaede derved endnu 1801 at holde samme Plads i Rækken af danske Købstæder, Nr. 24, som i 1672. Men *Varde* overgik i denne Tid langt *Ribe* og *Ringkøbing*, de to, som det bør sammenlignes med, i Levedygtighed. *Ribe* havde 28,3% Tilvækst og *Ringkøbing* 27,3% Tilvækst i Folkemængden i denne Periode. I *Jylland* voksede kun *Horsens* og *Fredericia* (henholdsvis 118,3 og 124%) stærkere i Perioden 1672—1801 end *Varde*. For *Nykøbing M.* (89,5%) var Tilvæksten noget nær den samme. Og hele det øvrige Land medregnet havde yderligere kun *København* (143%), *Rudkøbing* (138%) og *Saxkøbing* (101%) større Fremgang. I Rækken af *jyske* Byer var *Varde* 1672 Nr. 15, men 1801 Nr. 10.

Det kan altsaa slet ikke siges, at Hjertings Opkomst skadede *Varde*. Tværtimod.

Ved sidste Folketælling (1916) er Byen gaaet ned fra at være Nr. 33 til at blive Nr. 38 af de danske Byer. Det er noget helt andet.

Henvisninger og Kilder.

De særlige topografiske Værker om Vestjylland af *Kinch* og *O. Nielsen* samt Ribe Skoleprogrammer 1823—48 vil kunne supplere en Del af min Artikel.

Hovedkilderne til denne er Materiale i Rigsarkivet: 1] Toldregnskaberne, hvoraf findes Antegnelser fra 1651 og Extrakter fra 1662 til 1810. 2] Rentekammerets Kopiprotokoller, fra 1680 alene for Aarhus og Ribe Stifter. 3] Fra Ribe Amt 1908, S. 12, 4] *Kinch*: Ribe I, S. 226. 5] Delvis trykt i Dronning Christines Hofholdningsregnskaber, udgivet ved *Wm. Christensen*. 6] Danske Mag. 3 R. 7] Ribe Skoles Program 1842, S. 60 og 100. 8] Kancelliets Brevbøger. 9] Danske Magasin. 10] Pakken *Toldvæsen* i Danske Kancelli. 11] Pakken *Blandinger* sammesteds. 12] *Secher*: Corpus Constitutionum. 13] Jyske Registre. 14] Jyske Tegnelser. 15] Indkomne Breve til D. Kancelli. 16] Chr. IVs Breve, *Erslev*: Aktstykker til Stændermødernes og Rigsraadets Historie under Chr. IV. 17] Pakken *Toldvæsen* i D. Kancelli. 18] Jyske Samlinger, 2. Række, 4. Bind. 19] Kvittancebøgerne. 20] Kvittancer 20/7 1653, 19/7 1656 og 20/1 1862. 21] Varde Bys Skatteregnskaber 1667—90. 22] Deliberationsprotokollen, Rentekammerets Arkiv. 23] Protokoller for Kommissionerne i Raadstuen for Københavns Slot. 24] Danske Samlinger, 2. R., 2. B. 25] Jyske Samlinger 2. R., 4. B. 26] Ribe Kapitels Breve. 27] Indberetninger til Kommercekollegiet om Amternes økonomiske Tilstand. 28] Jyske Saml. 2. R., 4. B., S. 342. 29] Originale kgl. Resolutioner i Rentekammeret. 30] Skibsliste i Rentekammeret. 31] Indlæg til Jyske Registre 28/7 1688. 32] Langebeks Excerpter, det kgl. Bibliotek. 33] Højesterets Domsprotokoller i Rigsarkivet. 34] Hans Segl i Bestallingsprotokol for 1662 er det samme som Jak. Bjørnsens Datters i Jyske Registre 12/10 1714.
